

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יב, תשכ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שיטתו של אליעזר בן-יהודה בחידושי

(סיום)

מן הדברים, ששם לו בן-יהודה למטרה בחידושי, הוא לקרוא למושג או לעצם אחד שם של מלה אחת במקום צירוף של שתי מלים ויותר. בולטת ממש הלהיטות אחר מלה אחת במקום ההרכבה, וזאת בעיקר, משום שבן-יהודה חידש את העברית, כדי שתהא נעשית לשון הדיבור (ולא כמנדלי, שחידשה כלשון ספרותית בלבד), ודיבור חי דורש קיצור ובהירות, דבר שאינו אפשרי בצירופים של שתיים, שלוש ואף יותר מלים. כדרך שהתבטא דניאל פרסקי: "העיקרון הזה התבטא בסיסמה: מלה אחת לעניין אחד"²⁵. נוסף לכך גם הנטייה בשמות מורכבים מוקשה היא, ומעניינים דבריו של י"מ פינס, המתנגד לצירוף מורה שעות: "...ובנוגע להמלים המחודשות לסימני שמות-העצם, הנני משתדל בכל כוחי להרחיק מהן את ההרכבה; מטעם קשי הנטייה שבמורכבים, וריבוי תנאי שימושי הלשון, כי רבו בהם כמו רבו ויביאו לפרקים לידי מבוכה. נתבונן נא למשל בשם מורה-שעות; סמנהו בה"א הידיעה: מורה-השעות; הרבהו נא: מורי-השעות, יחסהו נא אליך: מורי מורה-השעות; יחסהו נא לשם אחר לתארו: מורה-שעות זהב, יחס נא את המיוחס הזה אליך: מורי מורה-השעות של זהב; הורני נא פעולה

25. "לשוננו לעם" פ"ז—פ"ח, תשי"ח, ע' 131.

שעשית בו: את מורי את מורה־השעות של זהב השלכתי ארצה. האמנם שימוש כזה נוח וקל ואין למעלה ממנו!... 26. והרי רשימה (לא מלאה) של חידושים כאלו, שחלקם הובא כבר במאמרו של ד' פרסקי, "לשוננו לעם" פ"ז—פ"ח, עמ' 132—133 (הקורא לצירופים אלו "זיווגי מלים"):

אַבְרוֹן (במקום: עט עופרת); אַוִּירוֹן (מגדל הפורח באוויר); חִיל (איש חיל, איש מלחמה, איש צבא)²⁷; כַּפְּפָה (בית יד, נעל יד); מְבַרָּאָה (בית בריאות, בית הבראה); מְטַבָּח (בית המבשלים, חדר הבישול); מְטַרְיָה (מחסה ממטר); מְכַתְּבָה (שולחן כתיבה); מְלוֹן (ספר מלים); מְסַבָּאָה (בית יוג, בית מרזח); מְסַעְדָּה (בית אוכל); מְשַׁטְרָה (בית פקידות השוטרים, פקודת השוטרים); מְשַׁקְפֵת (זכוכית מגדלת); מְשַׁרְד (בית פקידות); עִירְיָה (בית מועצת העיר, שלטון העיר); עֵתוֹן (מכתב עתי); שְׁעוֹן (מורה שעות), ועוד.

אעפ"י כן נותרו בימינו מספר לא קטן של צירופים כאלו, כגון: בית כנסת, בית ספר (בעיקר כאלו המתחילים בנסמך בית), יושב ראש וכיו"ב, שהשתרשו מאוד בלשוננו. לא מעטים התנגדו להמרת צירופים אלה במלים חדשות בודדות. טענתם העיקרית הייתה, שאף לשונות אירופיות גדולות ועשירות מהעברית, ובייחוד הגרמנית והאנגלית, מרבית להשתמש בכוח ההרכבה למאות ולאלפי מלים. הגרמני קורא למילון "ספר מלים", ותחת שָׁעוֹן יאמר הוא וכן האנגלי "עושה שעונים".

---

26. ספר הכח, ע' א.ו.

27. כולם צירופים מקראיים.

א"מ ליפשיץ²⁸, למשל, כותב: „בימי המליצה, כשבקישו אפשרות הביטוי להרבה מושגים אירופיים, יצרו הרבה הרכבות ע"י סמיכות, ורבות מהן נהוגות וממששות. צריך לתת שהות להרכבות להשתרש בנפש, אבל אצלנו יבואו ויעכבו בעד ההתפתחות, כי יבואו תמיד לערער על מלים מורכבות ולא יניחון להשתרש. בירור שאלה זו חשוב מאוד, כי הסמיכות היא דרך רווחת לחידוש מלים בייחוד במקצועות המדעים, ואם ירחיקוה מלהיות אמצעי לחידוש, יהיה זה הפסד גדול לתחיית הלשון“.

וא"מ מזיא, במאמרו „חכמים היוהרו בדבריכם“, מתכוון להוכיח, ש„דוגמאות של הרכבת שתי מלים להוראת מושג אחד, שאיננו נכלל בכל אחת מהן כשהיא לעצמה“ נמצאת לרוב במקרא: משלח יד, אות נפש, הולך רכיל ועוד. לדעתו מקבלת הלשון במרוצת הזמן מלות מורכבות לתוכה, לכן „הרכבת השמות היא באמת כוונה טבעית מהשפה העברית“²⁹.

אך גם בן־יהודה עצמו חידש מספר צירופים, אף על פי שהתנגד לשיטה זו בדרך כלל: מֵאָן האויר (ברומטר). צִיר אור (צֶלֶם)³⁰; סה"כ כ־10 צירופים כאלה.

28. „החינוך“ תרפ"ג, חוברת ג', ע' 29.

29. „האור“ תרנ"ג, גליון כט.

30. אך לאמתו של דבר, חודש צירוף זה ע"י שולבוים, ר' י

כנעני, „לשוננו“ ה', ע' 330; ר' בקר, וח' תורן, יוסף קלוזנר האיש ופועלו, תש"ו, עמ' 188—189. ר' גם הערת ר' סיזון ב„לשוננו לעם“

ופינס מוסיף: „אבל אם יש מקום להרכבה בשמות, איננו אלא להרכבה שלמה שאין חלקיה ניכרים“³¹. וגם בן-יהודה נהג בדרך זו, אם כי במספר מועט של מקרים: אבחמץ, אבחנק, אבמים, אלחוט³², חידק, ראינוע, תאבדעי. כבר נאמר, שבן-יהודה יצר מלים מחודשות, הבנויות על שורשים עבריים ולא-עבריים על פי המשקלים המצויים בעברית (במקרא, בתלמוד וכיו"ב), ובעיקר בעברית החדשה. כך, למשל, במשקלים הפורים ביותר בעברית החדשה³³: פֶּעֶלְתָּ: אדמת, אכלת, גנת, זמרת, חורת נזלת, רכבת, שחלת.

מִפְעֵלָה: מבראה, מברשה, מדרכה, מדרשה, מכללה, מכחבה, ממחטה, מסבאה, מסעדה, מעבדה, נעטפה, מעצמה, משורה, משטרה, משתלה. פֶּעִילָה: גלידה, גריסה, הגירה, חביתה, חזיה, חליקה, לטיפה, נטיפה, פלישה, קטינה, קציצה.

קי"ד—קט"ו, ע' 75 למעלה.

אני חוזר בי ממה שכתבתי ב"לשוננו לעם" קי"ח, עמ' 144, הערה 7, ובעמ' 148 סי' ד (אף על פי שגם י' אבינרי, כיבושי העברית בדורנו, עמ' 52, מייחס את החידוש צילוס ליי"מ פינס). אני מודה למר ע' אורנון, שהעמידני על טעויות אלה.]

31. ספר הכוח, שם.

32. לא הובא במילון. ר' בריינין, כל כתבי א', תרפ"ג, עמ' 233.

33. ר' סיחון (במאמרו הנזכר בהערה 30), מייין את חידושי

בן-יהודה לפי המשקלים.

בן־יהודה הרגיש בחסרונן של מלים שימושיות בתחומים שונים, ועל כן הרבה לחדש בתחומים כאלה. כך למשל: מעולם הטבע והחקלאות: אפעון, אָרְד, גִּפְר, דמומה, דמומית, חֲוֶרַת, חממה, כרובית, מוז, משתלה, עשביה, צבר קטינה.

בתחום המלחמה: אַיְרוֹן, אַקְדָּה, חוּזִית, חִיל, פְּחִית, מִסְחָף, מַקְלַע, פְּלִישָׁה, פְּצָצָה, פְּרָקָה, תַּמְרוֹן, תַּרְגִּיל, מאכלים ותבשילים: גְּלִידָה³⁴, זְבֻדָּה, חֲבִיתָה, נְטִיפָה, נְקִינָה, קְצִיצָה, רֶבֶה, בכימיה: אַבְחָמָץ, אַבְחָנָק, אַבְמִיט, אַבְגָּ, אורית, אָרְד, זְהָרִית.

לבוש וחלקיו: אָפְנָה, דֶשׁ, חוּזִיה, חֲלִיקָה, כַּפְפָּה, מִפְרָחַת, תַּחְרִיט.

אם נמין את חידושי, נראה שהוא הרבה בחידוש שמות, אך מיעט בחידוש פעלים. "דאגה גדולה הייתה לו בעבודתו בדבר הפעלים המרובים החסרים בעברית, כי שמות ותארים קל לחדש ולהכניס לשפה; לא כן הפועל עם כל נטיותיו"³⁵.

נוסף לחידושי שהובאו במילוננו, הרי חידש בן־יהודה עוד מספר לא קטן של מלים, שקצתן הובאו כאן^{35*}, "שמחברן

---

34. משקל פעילה משמש הרבה לציון שמות מאכלים בעברית.

ר' הערת בן־יהודה בע' חביתה.

35. ד' ילון, בן־יהודה ותחיית הלשון העברית, 1923, JPOS 3.

צ' 105.

* 35. להלן מספר חידושים, שנוקפו לזכות בן־יהודה ושלא

לא האמין בהצלחתן העתידה ועל כן לא הכלילן...³⁶.
כמו כן יש עוד מספר לא קטן של מלים, שיש
המייחסים את חידושם לבן־יהודה, אם כי הדבר לא ברור,
ולפעמים אף בן־יהודה במילונו מביא דברים, המראים, שהמלה
חודשה עוד לפניו. כך למשל: משקפיים, סגול, ספריה, מספרה
ועוד כאלה*³⁶.

הובאו במילון, ושבחלקם כבר הוזכרו במאמרי: אלחוס, בורג, בירה,
הבר (פועל גזור מהשם הברה), מטבח, מסדר, מרץ (במשמעות
הנהוגה כיום, לא זו שבפיט), נגריה, סבון, עורך, עצמאות, צבר ועוד.
כל אלה מלים, שנקלטו בלשוננו.

וכך מספר חידושים, שנפלטו מהלשון: דרך משל: משמעה
(בהוראת משמעות), קָלַף (= גלוית דואר), רוּדָה (= רוּדוּן), שתפנות
(= קומוניזם).

חידוש נוסף משל בן־יהודה, שלא נרשם על ידי סיחון וכן לא
הוזכר במאמרי ב"לשוננו לעם" קי"ח, עמ' 145—147, היא המלה
קוצית, שלא הובאה בערכה, אלא בערך תרד, והעורך נ"ה טורסיני
מעיר שם: "והמחבר בביתו השתמש בשביל Spinach במלה מתודשת:
קוצית".

36. ר' סיוון, שם, ע' 38. ובאחד ממכתביו אל פרופ' וילהלם
ב"ז באכר (ר' מכתבי אליעזר בן־יהודה אל פרופ' באכר, מוציאם לאור
ד"ש לחינגר, תש"ד. ע' 1), כותב בן־יהודה: "כל המלות האלו (שחודשו
על ידו — ר"ו) מצוינות בסימן יד או כוכב, למען יראה הקורא מיד
כי מלה חדשה היא ואם לא תישר בעינו יחשבנה כאילו לא היתה ולא
נבראה".

* 36. ר' מש"כ ב"לשוננו לעם" קי"ח, תשכ"א, עמ' 143—145.

מצד שני יש חידושים, שבן-יהודה רואה עצמו כמחדשן.
אך יש המייחסים אותם לאחרים. כך, למשל את מנייה זוקף
י' כנעני למשה שולבוים³⁷; וכן בחרן⁸³; וד' ילין זוקף
את החידוש הפתעה לזכותו של פינס³⁹; וי"פ מרחביה מייחס
מלת חזית לסופר א"ש הרשברג⁴⁰, ועוד.

לסיכום ייאמר⁴¹: אין חידושי הלשון של בן-יהודה
רבים ביותר. ביאליק, למשל, חידש מספר כפול של מלים
ומשמעויות חדשות, למעלה מ-500 מלה⁴². אולם „כוחם של

כדאי עוד להוסיף, שמלת מכונית, שזיידמן (כמאמרו הנזכר, „לשוננו
לעם“ צ"ז—צ"ח, תשי"ט, ע' 138) זוקפה לזכות בן-יהודה — חידוש
של איתמר בן אבי היא.

וכן תערוכה, שקלוזנר (מרחיבי השפה ומתנגדיהם, „השילוח“ א,
תרנ"ז, ע' 540) רואה בבן-יהודה את מחדשה — בידי החוקר והמשורר
יוסף הלוי (1827—1917) חודשה (ר', למשל, י' כנעני, חידושי לשון
בתקופת ההשכלה, „לשוננו“ ה', ע' 64, הערה 2; י' אבינרי, כיבושי
העברית בדורנו, ע' 114).

37. „לשוננו“ ה', עמ' 329, הערה 6. ר' גם י' בקר — ח' תורן

בספרם הנזכר (בהערה 30), ע' 188.

38. כנעני, שם, ע' 320, הערה 5.

39. וכן מ' מיכאלי בחוברתו, רי"מ פינס, תרפ"ה, עמ' ל"ה.

40. „לשוננו לעם“ פ"ט, תשי"ח, ע' 204.

41. ר' גב דברי סיחון, שם 68—69.

42. ר' י' אבינרי, מילון חידושי ח"ג ביאליק שבכתב ושבעל-פה,

תרצ"ה.

חידושי בן־יהודה אינו במספרם אלא בנחיצותם ובהיוניותם⁴³. אמנם מספר לא־קטן מחידושו לא נקלטו בלשוננו, אולם עשרות רבות נעשו לנכסי צאן ברזל, ליסוד ועיקר בלשוננו המדוברת והספרותית כאחד. כלום יוכל אדם לדבר ולכתוב עברית בלא המלים עיתון⁴⁴, שעון⁴⁵, מילון⁴⁶ וכיוצא באלו? חידושים אלו השתרשו כה חזק ב„דמו“ של המדבר עברית, עד שלא יעלה על דעתו כלל, שבן־יהודה הוא מחדשן, וכדברי

43. ר' סיון, „הגד החינוך“ ל„ד, תש״ך, גל' כג—כה, ע' 19.

44. ש' איזנשטדט („לשוננו“ י״ב, ע' 77) מייחס חידוש מלה זו,

בטעות, לזכות קלוזנר. קלוזנר, עפ״י חידוש זה של בן־יהודה, חידש ירחון (ר' דבריו בספרו „הלשון העברית — לשון חיה“, תש״ט, עמ' 79).

45. גם בנוגע למלה זו נטוש ויכוח בין החוקרים, וי' אביגרי

(כיבושי העברית בדורנו, עמ' 52) סבור, שהחידוש נזקף רק בטעות

לזכות בן־יהודה, וחידושו באמת פינס. נראה לי, שיש לבור כאן דרך

ביניים: פינס — מתנגד למלים מורכבות (ר' דבריו, שהובאו לעיל

בגוף המאמר), וכדברי ד' ילין [במאמרו „לסגנונו“ בעיתון „הצופה“

שנה ב', מיום ח' אדר ב' תרצ״ח, דף 5. אם כי במאמר קודם („זכרונות

העד הלשון“ א'—ג', מהד' שנייה, תרפ״ט, ע' 44), רואה אף ילין את

פינס כמחדשה של מלת שעון), הרי פינס רק הסכים למלה שעון, אך

כנראה, לא הוא חידשה, אלא בן־יהודה. ושאמנם כך הוא, אפשר להיווכח

גם מרשימת „המלים החדשות ופטרונן“, המופיעה בס' הכח (עמ' x—xv

— שם אין פינס מביא שעון).

46. המלה הראשונה שחידש בן־יהודה (ר' מאמרו „שתי מלים“,

מגיד משנה לדי גורדון, שנה ב' (ר״מ), גל' א', עמ' 4.

קלוזנר בוודאי זהו סימן טוב לחידושים מוצלחים. „אף אחד ממחדשי הלשון בעברית לא זכה להשריש מספר מרובה כל כך של מלות, דרכי-דיבור וצורות לשוניות חדשות, כמו שזכה לכך בן-יהודה“⁴⁷.

---

47. "קלוזנר, ערך „בן-יהודה“ באנציקלופדיה העברית ט', עמ' 133.

שמעון תודר

מקבילות מספרות חז"ל •

למימרותיו של ח' הזו

(„לשונו לעם“ חוב' קכ)

אדם זר ... — סבא בביתא פאחא בביתא (ערכין יט).
אוי לו לחיגר ... — אוי לו לעולם שאבד מנהיגו ואוי לה
לספינה שאבד קברניטה (ב"ב צא).
אוי לו מביאתו ... — אוי לי מיוצרי או לי מיצרי (ברכות סא).
ולואי שתהא ביאה כיציאה (יומא כו).
אי אפשר ... — מעין: אי אפשר לבר בלא תבן (ברכות נה).
נשים דברניות הן (ברכות מה).

---

* [לבקשתם של קוראים רבים נתן לנו המלקט לקט מקורות ומקבילות ממקורות קדומים לאמרותיו של ח' הזו, שהתבאו בקונטרס הקודם. להבא נשתדל להביא אמרות עם מקבילותיהן בצדן. — המערכת.]